

Лариса Кравець

«А ТУТ ЖИВОТВОРЯЩЕ СЛОВО МОГО НАРОДУ І МОЄ!» (МЕТАФОРА М. ВІНГРАНОВСЬКОГО)

Поетична мова М. Вінграновського — це глибоко індивідуалізований емоційно-інтуїтивний вияв національного менталітету. У ній чітко проступають риси світоглядної основи українців — кордоцентризму. Проте ця сердечність не мляво-розчулена, а афективно-волюнтативна, тобто пройнята емоціями і почуттями та врегульована вольовими діями. Вектор її спрямовано у «простір раціональний, що вимагає зосередженості розуму, жадає сприйняття в інтелектуальному вимірі» (Салига Ю.Т. Поет — це слово. Це його життя // Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. — Тернопіль, 2004. — Т. 1. — С. 9). Таким кордоцентризмом позначені індивідуально-авторські поетичні інтерпретації історичних подій, зображення природи, вираження інтимних почуттів і навіть трактування космічної теми. Реалізують його в поетичній мові митця різні мовні одиниці.

М. Вінграновський тонко відчуває народне слово й майстерно стимулює його внутрішню форму. Робить це митець за допомогою і словотворчих засобів (*Мій світе, світку, світотенько, / Мій світонько, світище мій!..; сніговіється дальхитавиця*), і тавтології (*спечалений печаллю; любов моя люба; гається над гаєм; я сам самую*), і шляхом гармонізації звучання та семантичного наповнення слів (*На сіножать сніги сніжать; Солодкий сон оси і сливи, / Й сови у присмерку сплачі; як плавба / Легкої хмари, як левкої*) тощо. Та чи не найчастіше настрої душі поет передає в метафорах.

Метафори М. Вінграновського гранично індивідуалізовані, образно абстраговані, багатозначні, іноді алогічні й не мають однозначної інтерпретації, водночас деякі з них ґрунтуються на архетипних моделях і виражають особливості індивідуально-авторського світогляду в традиційних формах. Міфопоетична основа таких метафор не завжди очевидна, але вияв національної психології в них дуже виразний і прозорий (Ільницький М. М. На перехрестях віку: у 3 кн. — К., 2008. — Кн. I. — С. 143).

З усіх типів метафоризації М. Вінграновський найчастіше застосовує антропоморфізацію. Антропоморфна метафора пов'язана з первісним міфологічним світоглядом, збереженим донині у глибинах етногенетичної пам'яті, в архетипах. Здавна людина бачила в різноманітних проявах природи аналог власного життя і несвідомо переносила на предмети і явища доквілля свої відчуття, намагаючись пізнати не стільки зовнішній світ, скільки внутрішній. Дійсність поставала невідчуженою від людини й описувалася у зв'язку з якоюсь певною людською властивістю. Цей тип метафори, реалізуючись у багатьох різновидах, визначав розвиток культур упродовж тривалого періоду.

Символістська естетика рубежу XIX-XX ст., відповідно до принципів «філософії життя», культивувала взаємопроникнення людини і всесвіту, що в поетичній формі висловив О. Олесь: *Душа моя/ Скрізь в повітрі розлилася.../ Степом, небом пройнялася./ Світ в мені і в світі я.* «Поетичну формулу «Світ в мені і в світі я», — зазначає Л. О. Ставицька, — без перебільшення можна вважати провідним постулатом модерної естетики, яка, з одного боку, відчуває конфлікт між безмежністю Всесвіту й обмеженістю окремого людського існування, а з другого, — душевно-тілесну субстанцію людського існування відкриває для проникнення зовнішньої, зримой реальності, в першу чергу, явищ природи, що уособлюють складники духовного емоційного єства людини» (Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10-30 рр. XX ст. — К., 2000. — С. 46). Така позиція модерністів простимулювала в словесно-художній творчості XX ст. образно-метафоричну взаємодію концептосфер *людина — природа*, що виявилось в активному продукуванні метафор за антропоморфними, а також природоморфними моделями.

Поет проектує фізіологічні, психічні та фізичні властивості *людини* на різні об'єкти, але переважно на природу. Під час вербалізації такої метафори митець використовує мовні знаки частин і органів тіла, фізіологічних процесів, розладів у роботі організму та їх виявів, фізичних дій людини, почуттів і емоцій та їх виявів, пізнавальних психічних явищ і процесів тощо.

М. Вінграновський зіставляє з людиною найчастіше рослини (*І соняха обличчя згорене/ Прошелестіло у низи; Погуцали під*

гору дві смереки; Очерет навстоячки щось пише./ Навпомацки по шепітній воді), рідше — птахи й комахи (Оті білі гуси в червоних чоботях./ В червоних чоботях, в хустинах рябеньких; Джмелі спросоння — буц! — лобами!./ Попадали, ревуть в траві; І метелик з метеликом/ в піжмурки грають на мить), атмосферні явища (На крило небокраю сіла хмара/ в червоній хустині/ І задумалась, тиха, над краєм землі; Розплющив очі вітер на цибулю; І говорить гроза з грозою; Шепоче дощ про тебе у траві./ Ріку читає сірими очима; Його надибала роса/ І всілась над ним роса), елементи земної поверхні (Іван-гора над яром спину горбе./ Несе під гору все моє «люблю»; ...лиш Десна/ Вустами темними/ Свій берег н'є і хоче; Степ з лиманом лягли — ждуть вітрило зорі), час, часові відтинки (Сидів і довго думав над собою/ Блакитний вечір вдома навесні; Безмежний час щось прикидав собі./ На палець міряв небо при дорозі), пори року (ходило літо; прощалось літо; на вухо літу коник сюркотить), небесні світила (Вийшла з дому зоря й піднімає вітрило; синьо посміхається зоря; Й на золотому ковзані/ Чумацьким Возом править місяць) та ін.

Деякі з цих образних структур сформувались на основі метафоричних архетипів і відбивають найдавніші особливості світогляду українців. Наприклад, до таких належить уявлення про зорю як красиву жінку, про час як людину, про місяць як чоловіка тощо. У цих метафорах не тільки проступає етноментальна специфіка, а й виявляється одна із характерних рис ідіостилію митця — розкривати через антропоморфізацію природи внутрішній стан людини.

Олюднена природа М. Вінграновського наскрізь психологізована, перейнята всіма тими відчуттями й емоційними станами, що й людина. «Це не просто вигадливі метафори, це конкретне переживання, розгорнуте в пластичний образ і перенесене на ліс, поле, степ... Ця асоціативна щедрість дає можливість картину природи сприйняти як психологічний стан» (М. Ільницький, 442). Поет майстерно переходить від окремої деталі до загального образу, досягаючи масштабності вираження внутрішнього стану людини. Наприклад, у поезії «Вечірне» вечеряють не тільки натомлені люди в селах, а й ...тихий ту-

ман пригорнувши до себе,/ Вечеряє поле піснями з долин,/ Над селами й полем вечеряє небо,/ Вмокаючи в ріки хлібини хмарин./ І серце вечеря своїм сподіванням,/ І думка-порадниця мріями свіжими,/ Вечеряють очі просторами ніжними,/ І губи вечеряють чистим мовчанням. Ці метафори виражають душевну рівновагу вдоволеної життям людини.

Почуття М. Вінграновський осмислює також у руслі загальної для української поезії ХХ ст. тенденції екстеріоризації, тобто представленні як чогось окремого від людини, але водночас такого, що перебуває з нею в певних (дружніх або ворожих) відносинах. Поет аналогізує почуття або з людиною (*І за руку старе щастя/ Веде щастя молоденьке,/ Веде щастя попід гору/ Від лиману полянами; ...і з тобою/ Ще не вітається печаль*), або з рослиною (*Сосна печалі виростає у серці,/ Голками вп'ється у відкритість ран; Під корневищами страждань своїх і муки; Ці білі квіти суму на подушці...*). Стан душі ліричного героя автор передає і в такий оригінальний спосіб: *Душа моя в цвітінні, і немає./ Нема цвітіння — більшого нема!...; я розцвів.*

Зрідка трапляються у поезіях митця метафори, які відображають уявлення про почуття як рідке тіло: *І перший мукою сповів мене земною; По водах любоців...; Краплина щастя, вказана болем; ...в бурях океану/ Твою жорстокість пити і любов.* Вони також мають міфологічне походження, проте не домінують ні в творчості М. Вінграновського, ні в українській поезії ХХ ст.

Беручи за основу архетипну метафору, поет часто асоціативно ускладнює її. Наприклад, в індивідуально-авторській метафорі *І ту проламану любов'ю в серці греблю/ Ти не доніс...* початкова аналогізація любові з водою вербально не виражена, а експоновані лише наслідки повені — проламана гребля. У такий спосіб автор виражає почуття, які переповнюють людину і з якими важко впоратися. Водночас розкодування цієї метафори непросте, воно потребує роботи і уяви, і думки.

Початкова асоціативна ланка опущена і в метафорі *життя лежало тихо, як посів*. Проте ужитий у порівнянні мовний знак *посів* актуалізує асоціативні зв'язки із зерном, насінням, які містять ідею неперервності життя і плодючості.

Застосує М. Вінграновський і контамінацію базових моделей, що також асоціативно ускладнює метафору. Зокрема, контамінувавши моделі *вода* → *небо* та *вода* → *мрія*, поет створив метафору *плескав небо мрій своїх*. Ключовими концептуальними ознаками *води*, *неба* і *мрії* в цій метафорі стали чистота, приємність, мінливість, динамізм, а також уявлення про небо як щось високе, важкодосяжне, але бажане. Продовжила ланцюг авторських асоціацій архетипна модель *дорога* → *життя*, репрезентована лексемою *шлях*: *Я плескав небо мрій своїх/ На твоїй дівочий шлях...* Ця метафора профілює високі чисті почуття ліричного героя до коханої дівчини.

Ще одним популярним способом метафоризації в поезіях М. Вінграновського є зооморфізація, під час якої властивості тварин проєктуються на різні об'єкти. Із тваринами митець найчастіше аналогізує явища природи (*Погойдувався повільною ходою/ Верблюду хмарини з сонцем на горбі; І хмара ріжеться кривавими рогами/ В безнебнім небі чорними шляхами; ...сонця жовту скибу/ Орють хмар незаймані воли*), рослини (*Під рябими куцями вухатими; ...листопадний мокрий лист/ В краплисту шибку писком тулиться*).

Зооморфні метафори М. Вінграновського також асоціативно ускладнені: *Лягла зима, і білі солов'ї/ Затьохкали холодними вустами*. Наведений приклад — це метафора-загадка, тому що об'єкт метафоризації (хуртовини) вербально не виражений, а реконструюється із контексту. Наявна в цій метафорі і певна алогічність: *солов'ї затьохкали ...вустами*, що засвідчує емоційно-інтуїтивний характер художнього мислення поета.

Серед зооморфних метафор митця є й такі, що ґрунтуються на метафоричних архетипах. До них, наприклад, належить модель *лебеді* → *білі хмари*. М. Вінграновський модифікував її, аналогізувавши хмару із гусеням та снігуром: *Гусеня хмарини плується в житі,/ Малинові пера губить із крила; І під крилами хмар-снігурів/ Сонця зимнього жевріє глід*. Метафоризовані когнітивні структури звичайних птахів поставлені в один ряд із традиційно опоетизовуваними лебедями. У цьому виявилася ще одна характерна риса ідіостилю митця — підносити мізерне, буденне, «трансформувати повсякденність у високу прав-

ду поезії» (Салига Ю. Т. Поет — це слово. Це його життя // Вінграновський М. С. Вибрані твори: у 3 т. — Тернопіль, 2004. — Т. 1. — С. 31).

Сформовані на архетипах образи тварин у проективних текстах, і в міфологічних, фольклорних, і в поетичних, здебільшого акцентують особистість. У зв'язку із образом людини вони часто профілюють різні інстинктивні пориви та емоційні стани. Тому аналогізація з тваринами психічного стану цілком вмотивована психологічними чинниками та поетичною традицією: *Прилетіли коні — ударили в скроні./ Прилетіли в серпні — ударили в серце./ Ударили в долю, захмеліли з болю./ Захмеліли з болю, наіржались вволю./ Отакі-то коні — сльози на долоні.* М. Ільницький зазначає: «Неважко збагнути, звідки йде заміна думок, почуттів — кіньми: йде вона від степових обширів рідного поетові краю, де перелоги історії і спогади дитинства збиті кінськими копитами...» (М. Ільницький, 444).

Емоційно-насиченими в поетичній мові митця є також кольори. Поет звертається до кольору, щоб увиразнити свої ліричні почуття, ставлення до природи. Найулюбленіший колір М. Вінграновського — синій: *синій сон у небесному морі; синьокрилий дим; сонні соняшники сині; синє літо; тінь конвалій синьоголосна; синьо посміхається зоря; смолою синьою перекипало літо.* У психологічному аспекті цей колір виражає різні стани, але найчастіше спокій, а також одухотвореність, мрійливість та ін.: *У синьому небі я висіяв ліс./ У синьому небі, любов моя люба./ Я висіяв ліс із дубів та беріз./ У синьому небі з берези і дуба./ У синьому морі я висіяв сни./ У синьому морі на синьому глеї/ Я висіяв сни із твоєї весни./ У синьому морі з весни із твоєї.*

Звертається поет також до інших кольорів, використовуючи їх і з метою виділення відповідної ознаки предмета, і для психологізації природи, і для емоційно-асоціативного вираження почуттів: *І сірих брів дві золоті примани/ На переніссі тіпались крильми; Червоно та біло у жовтому житті/ Зацвів та опався зернований мак; у білих льолях сплять лілеї; лілова тінь весни, грози вишневі очі; білий цвіт покоління.* За допомогою слів з колірною семантикою М. Вінграновський передає також зміни внутрішнього стану ліричного героя: *Червоний светр, білий*

смій я обійняв за плечі./ Лимонний вітер задмухав понаддніпровий вечір.../ Так це було спочатку: ніч і зойки сойки в плавнях.../ Темнавий вітер, темні губи й темні трави травня. У цьому ряду асоціацій навіть прикметник червоний втрачає пряме значення й виражає почуття.

Отже, індивідуально-авторські метафори М. Вінграновського глибоко закорінені в мові і культурі українського народу, відображають специфіку його світогляду. Водночас вони демонструють своєрідність таланту митця, його виразно індивідуальне сприйняття світу, тому що постали в результаті взаємодії індивідуального й загальнонародного, емоційного і раціонального чинників у свідомості письменника.